

AVLODLARARO MULOQOTDA QADRIYATLAR MUVOZANATINI TA'MINLASH MUAMMOLARI

Mirzaxanova Dilfuza Nig'matulla qizi

O'zXIA tayanch doktoranti

Annotatsiya: Hozirgi kunda hayotiy qadriyatlarni shakllanishi yangi bosqichini boshdan kechirmoqda, bu zamonaviy jamiyatdagi o'zgarishlar, yashash uchun imkoniyatlarni kengaytirish bilan bog'liq. Hayotiy qadriyatlar haqidagi g'oyalar evolyusiyasini tahlil qilish, uni erta tajriba bilan aniqlangan ongsiz tuzilma sifatida talqin qilishdan uzoqlashish va uni inson mavjudligining turli kontekstlarini bog'laydigan ko'p o'lchovli konstrukt sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi.

Kuzatishlardan ma'lum bo'lishicha, Respublikamizda hayotiy qadriyatlar muammosini ilmiy tadqiq qilish masalasiga keyingi yillarida yanada e'tibor ortdi va bu borada muayyan muvaffaqiyatlar qo'lga kiritildi.

Kalit so'zlar: hayotiy qadriyatlar, nosog'lom muhit, noaxloqiy xulq-atvor, sotsiosentrik qadriyatlarning integrasiyasi, sotsiologik tahlil, fenomenologik yondashuv, "Avlodlararo vorisilik", mualliflik metodikasi, hayot modeli.

Аннотация: В настоящее время формирование жизненных ценностей переживает новый этап, который связан с изменениями в современном обществе, расширением возможностей для жизни. Анализ эволюции представлений о жизненных ценностях позволяет отойти от интерпретации ее как бессознательной структуры, детерминированной ранним опытом, и рассматривать ее как многомерный конструкт, связывающий разные контексты человеческого существования.

Из наблюдений известно, что в последующие годы вопросу научного исследования проблемы жизненных ценностей в нашей Республике стали уделять больше внимания и в этом отношении достигнуты определенные успехи.

Ключевые слова: жизненные ценности, нездоровая окружающая среда, аморальное поведение, интеграция социоцентрических ценностей, социологический анализ, феноменологический подход, «Межпоколенная наследственность», авторская методика, модель жизни.

Abstract: Currently, the formation of life values is going through a new stage, which is associated with changes in modern society and the expansion of life opportunities. Analysis of the evolution of ideas about life values allows us to move away from interpreting it as an unconscious structure determined by early experience, and consider it as a multidimensional construct that connects different contexts of human existence.

It is known from observations that in subsequent years the issue of scientific

research into the problem of life values in our Republic began to be given more attention and certain successes have been achieved in this regard.

Keywords: life values, unhealthy environment, immoral behavior, integration of sociocentric values, sociological analysis, phenomenological approach, “Intergenerational heredity”, author’s methodology, life model.

Hozirgi kunda hayotiy qadriyatlarni shakllanishi yangi bosqichini boshdan kechirmoqda, bu zamonaviy jamiyatdagi o‘zgarishlar, yashash uchun imkoniyatlarni kengaytirish bilan bog‘liq. Hayotiy qadriyatlar haqidagi g‘oyalar evolyusiyasini tahlil qilish, uni erta tajriba bilan aniqlangan ongsiz tuzilma sifatida talqin qilishdan uzoqlashish va uni inson mavjudligining turli kontekstlarini bog‘laydigan ko‘p o‘lchovli konstrukt sifatida ko‘rib chiqish imkonini beradi.

Kuzatishlardan ma’lum bo‘lishicha, Respublikamizda hayotiy qadriyatlar muammosini ilmiy tadqiq qilish masalasiga keyingi yillarida yanada e’tibor ortdi va bu borada muayyan muvaffaqiyatlar qo‘lga kiritildi. B.R.Qodirovning ilmiy tadqiqot faoliyatlari maktab o‘quvchilari, o‘smirlar shaxsini o‘rganishda, ularning individual xususiyatlarini kompleks tadqiqot qilishda alohida o‘rin tutadi. Professor B.R.Qodirov tadqiqotlarida shaxsning shakllanish jarayonida faoliyatning o‘rni, atrofmuhit va ota-ona, oilada amal qilinadigan muhim qadriyatlarning ta’siri masalasi yoritiladi. Tadqiqotchining ta’kidlashicha, nosog‘lom muhit va noto‘g‘ri yo‘naltirilishi shaxs xulqida salbiy o‘zgarishlarni keltirib chiqaradi¹.

E.G‘.G‘oziyev shaxs, qachonki jamiyatdagi qadriyatlarga amal qilgan holda, o‘z jismoniy va jinsiy xususiyatlarini to‘liq boshqara olgandagina ijtimoiy kamolatga erishganligi jamiyat a’zolari tomonidan e’tirof etiladi. Aynan ana shu ko‘rsatkich bilvosita va bavosita jamiyat shaxsdan talab etiladigan ma’suliyat asosida har soniyada ko‘zga tashlanib turishi bilan bir qatorda boshqalar tomonidan nazorat ham qilib boriladi, deb ta’kidlaydi².

Professor G‘.B.Shoumarov ilmiy izlanishlarida oila va oilaviy qadriyatlar, oilaviy munosabatlardagi psixologik muhitning bola xulqatvoriga ta’siri masalasi batafsil yoritiladi. Olimning ta’kidlashicha, oiladagi nosog‘lom – psixologik muhit nafaqat er-xotin o‘rtasidagi nizolarni, balki bolalar ruhiyatidagi, xulq-atvoridagi o‘zgarishlarni ham keltirib chiqaradi. Oilada ota-onalarning bolalar faoliyatini nazorat qilmasliklari hamda ularni ijtimoiy foydali faoliyatga yo‘naltirmasliklari, bolalarda xulq og‘ishining kelib chiqishiga sabab bo‘ladi. Shuningdek, oilaviy tarbiyaning ta’sirchanlik roli, ota-onaning shaxs sifatida ibrat ko‘rsata olmasligi, ularning noaxloqiy xulq-atvoriga ega bo‘lishlari ham o‘smirlarda xulq og‘ishining kelib chiqishiga olib keladi³.

Sh.R.Barotov tadqiqotlarida ham sog‘lom avlodni shakllantirish, qadriyat

¹ Qodirov B.R. Ta’lim tizimidagi islohatlar maqsad va yo‘nalishlari. –T.: O‘zbekiston, 1999. – 32 b.

² G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. T.: O‘qituvchi, 2014. – 280 s.

³ Shoumarov G‘.B. Oila psixologiyasi. – T., “Sharq”. 2008. – 296 b.

masalalarini tahlil qilishga harakat qilinadi. Tadqiqotchining ta'kidlashicha, oilada shaxslararo munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'yilishi, oila muhitini sog'lomlashtirish, oilada oilaviy qadriyatlarning ulug'lanishiga erishish va boshqalar bolalar tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Qadriyatlarimiz qadrlanmagan oilalarda noaxloqiy va nosog'lom xulqli farzandlar voyaga yetadi⁴.

Ma'lumki, yosh avlodni shakllanishida oilaviy munosabatlarga alohida o'rin beriladi. Bu borada V.Karimova boshchiligida o'tkazilgan tadqiqotlar aynan o'smirlar tarbiyasida, ularni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda "oilama-halla-ta'lim maskanlari" hamkorligining samarali yo'lga qo'yilganligi muhim ijtimoiy-tarbiyaviy ahamiyat kasb etishi isbotlandi. Xususan, qadriyatlarni shakllantirishda oilaning maktab, lisey bilan bevosita aloqasi, barkamol shaxs tarbiyasida o'zaro manfaatdorlik tamoyilining ustuvor ekanligi o'rganib chiqildi⁵.

Sh.M.Sodiqova tomonidan amalga oshirilgan «Jamiyatni modernizatsiyalash jarayonida keksalarni ijtimoiy himoyalashning sosiologik tahlili» nomli tadqiqot ishida keksalarni ijtimoiy himoyalashda shaxsga fenomenologik yondashuv orqali sotsiologik so'rovnomaning modifikatsiyalashtirilgan ijtimoiy-ma'naviy shaklini ishlab chiqadi hamda jamiyatda keksalarning hayot faoliyatini tashkil etishni sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarishga yo'naltirilgan keksa avlodni qo'llash bo'yicha taklif va tavsiyalar, keksalikning xronologik, psixologik va sotsiologik jihatlarini baholash mezonlari (sog'lom turmush tarzi, ijtimoiylashishning kechishi, jamiyatda tutgan o'rni) ishlab chiqilgan⁶.

Sh.Z.Taylanova o'zining "Pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarida qadriyatlar tizimini rivojlantirish texnologiyasini takomillashtirish" nomli ilmiy tadqiqotida pedagogika oliy ta'lim muassasasi talabalarida qadriyatlar tizimini rivojlantirishning kognitiv, pedagogik faoliyatga shaxsiy munosabatni aks ettiruvchi emosional va pedagogik faoliyatda aksiologik munosabatni qaror toptirishning xulq-atvor komponentlari sotsiosentrik qadriyatlarning integratsiyasi asosida asoslab bergan. Shuningdek, ushbu dissertatsiyada talabalarda qadriyatlar yo'nalganligining reflektiv modelini pedagogik kasbiga qadriyatli munosabatni to'liq anglash imkonini beradigan ichki va tashqi bloklarining loyihalash hamda texnologik jihatlari integratsiyasi asosida yoritib berilgan hamda talabalarda o'qituvchilik kasbiga qadriyatli yo'nalganlikni tarkib toptirishning ko'p tarmoqli qadriyatlar tizimi, shaxslararo munosabat va shaxsiy-kasbiy rivojlanishdagi o'zgarishlarni aks ettiruvchi sotsial-pedagogik faoliyatni tashkil etishga doir mualliflik metodikasi ishlab chiqilgan⁷.

⁴ Баратов Ш.П. Социально-психологические и научнопрактические основы создания психологической службы в Узбекистане: Автореф. дис. ... докт. психол. наук. – Т., 1998, – 37 с.

⁵ Karimova V.M. Yoshlarda o'zbek oilasi to'g'risidagi ijtimoiy tasavvurlar : Dis. dokt. psixol. nauk. –Т., 1994. – 258 b.

⁶ Sodiqova Sh.M. Avlodlararo vorislikni ta'minlashda qariyalarning o'rni (sotsiologik tahlil) // sotsiologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. T.: 2006. – 126 b.

⁷ Taylanova Sh.Z. Pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarida qadriyatlar tizimini rivojlantirish texnologiyasini takomillashtirish: Pedagogika fanlari falsafa doktori ... dis. avtoreferati: 13.00.01 Samarqand davlat universiteti. Samarqand, 2018.

R.Sh.Bozorova “Oilada mehrni umuminsoniy qadriyatlar asosida singdirishning ijtimoiy-falsafiy masalalari” nomli tadqiqot ishida oilalarda farzandlarda mehrni milliy, umuminsoniy qadriyatlar, xalqimizning boy moddiy-ma’naviy merosi, zamonaviy dunyoviy bilimlarni chuqur egallash orqali shakllantirish, har bir yoshning aqliy salohiyatini va ijodiy qobiliyatlarini aniqlab, ularni rivojlantirish masalalari o‘rganiladi hamda avlodlarga ajdodlarni qadriyatlarini singdirishda oila muhim o‘rin tutishi haqida to‘xtalib o‘tiladi⁸.

S.M.Kalanova “Jamiyatda avlodlar almashinuvi jarayonlarining sosiologik tahlili” nomli tadqiqoti davomida bugungi odamlarning tarqoqligi va murosasizligi vaziyatida avlodlararo munosabatlarning tiklanishi zamonaviy jamiyatning barqarorligini ta’minlovchi omil bo‘lishi mumkin, degan fikrga keladi. U o‘z tadqiqotida “Avlodlararo vorisiylik” tushunchasining asosiy jihatlarini fanlararo diskurs doirasida tahlil etishga erishdi hamda avlodlararo vorisiylikning madaniyatni uzatish jarayoni sifatidagi mohiyati va mexanizmlari ochib berildi. Uning fikricha, avlodiy yondoshuv ijtimoiy vaziyatda bir paytning o‘zida birga mavjud bo‘ladigan uch hayotiy o‘lchovning tahlil qilinishini nazarda tutadi: bular, yoshlar avlodi, o‘rta yoshlilar avlodi va keksalar avlodi. Hozirgi zamonda avlodlararo vorisiylikning o‘ziga xosligi, bu jarayon nafaqat avlodlar almashinuvi, balki siyosiy, iqtisodiy va sosiologik tartiblarning almashinuvida kechayotgani bilan belgilanishini ta’kidlab o‘tadi⁹.

Umuman olganda, respublikamizda turli avlod vakillarining qadriyatlarini o‘rganish masalasiga keyingi yillarida yanada e’tibor ortdi va turli soha vakillari bu borada muayyan muvaffaqiyatlarni qo‘lga kiritganlarini yuqoridagi tadqiqotlardan ham ko‘rishimiz mumkin. Shu kungacha rus ijtimoiy psixologiyasida ham qadriyatlarini o‘rganishga qaratilgan ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan. Unda qadriyatlar xulq-atvor me’yorlari sifatida, faoliyatni boshqarish va yo‘naltirish asosi sifatida, ijtimoiy guruhlar bilan bog‘liq ravishda shakllanadigan xulq-atvorning ijtimoiy tartibga solish mexanizmlarini asosi sifatida o‘rganilgan.

Hayotiy qadriyatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan tadqiqotlarning tahlili shuni ko‘rsatdiki, hayotiy qadriyatlar hayot modeli tushunchasi sifatida ko‘pincha E.Bern g‘oyalariga mos ravishda tushuniladi, ya’ni bola va ota-ona munosabatlari bilan bog‘liq vujudga kelgan patologik stenariy yechimlari o‘rganiladi¹⁰. Hayotiy qadriyatlar, hayot ssenariysi ko‘rinishida ham uni turli jihatlarda tushunish

⁸ Bozorova R. Sh. Oilada mehrni umuminsoniy qadriyatlar asosida singdirishning ijtimoiy-falsafiy masalalari Falsafa fanlari falsafa doktori (PhD) ... dis. avtoreferati: 09.00.04 - Ijtimoiy falsafa. Buxoro, 2022. – 20 s.

⁹ Kalanova S.M. Avlodlar almashinuvi yangi sosisomadaniy qadriyatlar shakllanishining omili sifatida //sos. fanlari bo‘yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. T.: 2018. –133 b.

¹⁰ Берн Э. Игры, в которые играют люди: психология человеческих взаимоотношений. Люди, которые играют в игры: психология человеческой судьбы. Психология человеческих взаимоотношений. М.: Эксмо-пресс, 2012. - 576 с.

mumkinligini ko‘rsatadi¹¹:

- oila a‘zolari ta‘siri ostida yoshlikdan ongsiz ravishda vujudga keladigan va shakllangan hayot rejasi sifatida, unga ko‘ra odamlar uzoq vaqt va hatto butun hayotlarini turli e‘tiqod, an‘analarga oid o‘yinlar bilan to‘ldirish rejasi asosida tuzadilar;

- turli hodisalarning avtomatlashtirilgan ko‘rinishlari – hodisalarning ketma-ketliklari, maqsadlari, shart-sharoitlari haqidagi tasavvurlarni o‘z ichiga oladi¹²;

- shaxsiy kechinmalar orqali mavjud tajribani tartibga keltirish jarayoni¹³;

- kreativlik orqali o‘z-o‘zini takomillashtirishga qaratilgan hayotning shaxsiy voqea-hodisa tasvirini tuzish jarayoni.

Hayotiy qadriyatlarning vazifasi umumiy ma‘nosi o‘tmish, hozirgi va kelajakni ma‘lum bir ma‘noda oldindan belgilash, harakat va voqealarning (sub‘yektga bog‘liq vaziyatlarda) tartiblashtirishdir¹⁴. Bu tushunchaning murakkabligi va “ko‘lami” uning tarkibida ma‘lum komponentlarning mavjudligini anglatadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, hayotiy qadriyatlar shaxsning qiyin kognitiv tuzilmasi bo‘lib, u shaxsiy hayotni rejalashtirish, tizimlashtirish, konstruksiyalash qobiliyatida ko‘rinadi. Bu inson rivojlanishining shunday programmasi, uning asosida xulq-atvor shakllanadi. Hayotiy qadriyatlar shakllanishining eng muhim davri erta rivojlanish davri bo‘lib, u hayot mazmuni va maqsadlarni belgilash bilan bog‘liq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodirov B.R. Ta‘lim tizimidagi islohatlar maqsad va yo‘nalishlari. –T.: O‘zbekiston, 1999. – 32 b.
2. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. T.: O‘qituvchi, 2014. – 280 s.
3. Shoumarov G‘.B. Oila psixologiyasi. – T., “Sharq”. 2008. – 296 b.
4. Баратов Ш.Р. Социально-психологические и научнопрактические основ создания психологической службы в Узбекистане: Автореф. дис. ... докт. психол. наук. – Т., 1998, - 37 с.
5. Karimova V.M. Yoshlarda o‘zbek oilasi to‘g‘risidagi ijtimoiy tasavvurlar : Dis. dokt. psixol. nauk. –T., 1994. – 258 b.
6. Sodiqova Sh.M. Avlodlararo vorislikni ta‘minlashda qariyalarning o‘rni (sosiologik tahlil) // sosiologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. T.: 2006. – 126 b.

¹¹ Мизинова И.А. Жизненный сценарий личности: основные подходы к рассмотрению // Известия Саратов. ун-та. Нов. сер. Сер. «Философия. Психология. Педагогика». 2013. Т. 13. Вып. 4. С. 59–64.

¹² Заев С.В. Взаимосвязь супружеских сценариев и гендерных характеристик личности в процессе семейного самоопределения молодежи: дис... канд. психол. наук. Краснодар, 2006. -185 с.

¹³ Мизинова И.А. Жизненный сценарий личности: основные подходы к рассмотрению // Известия Саратов. ун-та. Нов. сер. Сер. «Философия. Психология. Педагогика». 2013. Т. 13. Вып. 4. С. 59–64.

¹⁴ Пряжников Н.С. Профессиональное самоопределение: теория и практика. -М.: Академия, 2007. -189 с.

7. Taylanova Sh.Z. Pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarida qadriyatlar tizimini rivojlantirish texnologiyasini takomillashtirish: Pedagogika fanlari falsafa doktori ... dis. avtoreferati: 13.00.01 Samarqand davlat universiteti. Samarkand, 2018.
8. Bozorova R. Sh. Oilada mehrni umuminsoniy qadriyatlar asosida singdirishning ijtimoiy-falsafiy masalalari Falsafa fanlari falsafa doktori (PhD) ... dis. avtoreferati: 09.00.04 - Ijtimoiy falsafa. Buxoro, 2022. – 20 s.
9. Kalanova S.M. Avlodlar almashinuvi yangi sosiomadaniy qadriyatlar shakllanishining omili sifatida //sos. fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. T.: 2018. –133 b.
10. Qahhorova M. Vorislik – xulq-odob qadriyatlarini shakllantirishning muhim omili. Falsafa fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya. - T.: O'zMU, 2000. -135 b.
11. Qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot (ilmiy ishlar to'plami). –T; "O'zbekiston", 1997. -198 b.